

II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.155.8 + 342.41

© 2014 р. Т.С. Подорожна

Подільський державний аграрно-технічний університет, Кам'янець-Подільський

КОНЦЕПЦІЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Висвітлено авторське бачення проблеми конституціоналізації вітчизняного законодавства та постановки питання про її універсальність як для теоретико-правової, так і конституційно-правової науки. Наголошено на важливій ролі Конституції України у побудові правової системи. Акцентовано, що конституціоналізація – це не тільки докорінні перетворення чинного законодавства. За своїм характером, масштабністю вона покликана забезпечити прогрес усієї правової системи.

Ключові слова: Конституція, конституційні норми, конституційні засади, конституціоналізація, правова система, верховенство права, законодавство.

Постановка проблеми. Конституціоналізація законодавства безпосередньо залежить від змісту тих цінностей та принципів, що закладені в Конституції та зумовлені особливостями національної правової системи [6, с. 316; 7, с. 7-8]. Сутність конституціоналізації виявляється в тому, що Конституція насамперед закріплює нормативну модель та юридичну конструкцію найважливіших суспільних відносин, тим самим визначає системні, структурні, функціональні та інші зв'язки між різними суспільними інститутами, завдяки яким забезпечується правопорядок. З іншого боку, завдяки втіленню змісту конституційних норм і принципів у законодавство відбувається його гармонізація, забезпечується стабільність і ефективність його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і виокремлення нерозв'язаних проблем. Дослідженням питання відповідності чинного законодавства нормам і принципам Основного Закону займалися такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені: Ю. Барабаш, М. Бондарь, В. Кампо, І. Кравець, В. Крусс, Н. Пархоменко, М. Савчин, А. Селіванов, В. Шаповал, Ю. Шемшученко.

Проте проблема конституціоналізації вітчизняного законодавства не була предметом детального вивчення та висвітлення.

З огляду на це, **метою статті** є аргументація постановки питання про необхідність конституціоналізації чинного законодавства та на цій основі забезпечення дотримання принципу верховенства Конституції у правовій системі України.

Викладення основного матеріалу. Втілення в життя Конституції – процес постійний та безперервний, потребує надзвичайно великих організаторських зусиль. Що далі, то повніше

розкривається її величезний творчий потенціал. Гарантією послідовного втілення в життя Основного закону країни є визначальна роль суспільного та політичного життя. Потрібно зробити все, щоб положення Основного закону міцно увійшли в наше життя. З огляду на це, верховенство Конституції полягає в тому, що: 1) Конституція відіграє провідну роль у правовому регулюванні основних сфер суспільного і державного життя, 2) норми Конституції є нормами прямої дії у процесі вирішення конкретних справ; 3) найвища юридична сила Конституції в ієрархії нормативно-правових актів; 4) конституційні конфлікти та колізії, що виникають між різними суб'єктами права, вирішуються на підставі конституційних норм; 5) реалізація Конституції передбачає її системне тлумачення для забезпечення комплексного впливу на правову систему. Верховенство Конституції в історичному вимірі відображає процес удосконалення механізму реалізації Конституції, засобів і методів, за допомогою яких конституційні права і свободи забезпечувалися, а обов'язки виконувалися.

В умовах існування писаного Основного закону принцип верховенства права закріплюється в його тексті у формі верховенства Конституції. Хоча принцип верховенства права значно ширший за своїм змістом, ніж принцип верховенства Конституції як надбання сучасної правової системи. Це свідчить про переведення на мову конституційних норм і позитивного права загалом абстрактних принципів права і справедливості, які стали вже загальноновизнаними в суспільстві або до яких це суспільство прагне у своєму розвитку. У чинній Конституції України 1996 р. принцип верховенства Конституції впер-

ше в історії конституційного розвитку України одержав юридичне закріплення. Як справедливо зазначають російські дослідники О. Козлова та О. Кутафін, у визнанні верховенства Конституції закладена не властива колишнім, радянським конституціям ідея підпорядкування держави конституції, праву [3, с. 87].

Принцип верховенства Конституції покликаний показати місце Основного закону у правовій системі країни², в ієрархії нормативно-правових актів як її основних складників. Він спрямований на формування та діяльне ставлення громадян до реалізації і відстоювання конституційних прав і свобод. Активне ставлення до Конституції та закріплені в ній права сприяють розвитку конституційного патріотизму в країні. Саме тому першочерговим завданням суспільної трансформації було і є гарантування стійкості конституційного розвитку [2, с. 60].

Однак верховенство Конституції характеризує не тільки її положення в ієрархії нормативно-правових актів. Виступаючи в ролі юридичної основи для розвитку всіх галузей права, чинна Конституція регулює і закріплює процес створення правових норм і актів, які забезпечують проведення політичних, культурних і соціально-економічних перетворень у суспільстві. Наскільки стабільним і еволюційним буде розвиток самої Конституції, настільки реформування державної та суспільної сфер життєдіяльності набуватиме завершеного характеру. Оновлення сучасного цивільного, кримінального, трудового законодавства має бути узгоджене з основними принципами і положеннями Конституції України.

Юридичний вимір верховенства Конституції може складатися з двох аспектів. По-перше, діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадських об'єднань, громадян та інших осіб мусить погоджуватися з конституційними принципами і нормами, що відображають «дух» і «букву» Конституції. Із цього приводу варто розрізняти Конституцію як певний текст, тобто документ, що має назву «Конституція України», і Конституцію як сукупність норм, якими встановлюється верховенство права у державі (ці два значення Конституції взаємопов'язані, але не тотожні).

Другий аспект верховенства Конституції пов'язаний з характером об'єкта конституційно-

правового регулювання. Норми Конституції регулюють найбільш значущі суспільні відносини, однак не в повному обсязі. Багато конституційно-правових інститутів конкретизуються і деталізуються в поточному законодавстві та в нормативно-правових актах органів місцевого самоврядування. Тому у практичному сенсі для забезпечення верховенства Конституції великого значення набуває чітка диференціація конституційних положень, яких потрібно дотримувати, відповідно до «букви» Конституції, і положень, які можуть бути конкретизовані та деталізовані у правотворчій діяльності, насамперед законодавчих органів влади. У зв'язку з цим виникає проблема визначення меж повноважень державних органів і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб з інтерпретації конституційних норм шляхом нормотворчої і правозастосовної діяльності, в ході якої не повинні порушуватися основи конституційного ладу, передбачені розділом 1 Конституції України і поширені на всю її територію.

Кожна стаття, кожне положення Конституції повинні втілюватись у живу практику повсякденної діяльності всіх державних органів, усіх посадових осіб, усіх громадян України. З огляду на це, конституціоналізація – це державно-правове явище, що виникає суто з волі органів державної влади. Учасниками цього процесу є всі суб'єкти правотворчого, правозастосовного і правореалізаційного процесу. Саме на ці органи покладено обов'язок з розробки і прийняття Конституції України, конституційних законів та інших нормативно-правових актів і джерел права, вони здійснюють заходи щодо реалізації чинного законодавства, його тлумачення, охорони та захисту норм права. При цьому не варто віддавати перевагу одному з них, натомість доцільно наголосити на принциповій ролі Конституційного Суду України, якому належить право останнього слова у цьому процесі, адже процес конституціоналізації може відбуватися у формі прийняття, внесення змін і доповнень до чинних законів, прийняття і реалізації рішень Конституційного Суду України.

Справді, Конституційний Суд України відіграє провідну роль у забезпеченні відповідності вітчизняного законодавства Конституції України. Він неодноразово виступав на захист і основ конституційного ладу України, і основних прав і свобод, закріплених у Конституції, забезпечуючи тим самим її верховенство. Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як

² Узагалі Конституцію будь-якої країни можна вважати чинною лише в тому випадку, якщо норми та принципи, які складають її зміст, реалізуються та слугують конструктивною основою для розвитку всіх елементів правової системи.

Основного закону держави на всій території України (ст. 2 Конституції України). Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України; 4) офіційного тлумачення Конституції та законів України (ст. 13 Конституції України). Із цих позицій власне такі категорії, як «державний» і «народний суверенітет», «рівноправність суб'єктів права» є невіддільною частиною концепції верховенства Конституції, забезпечення якої покладено на Конституційний Суд України.

Розглядаючи конституціоналізацію як основний аспект розвитку правової системи, її елементів, потрібно звернути увагу й на те, що вона далеко не нова, а радше традиційна, властива усім попереднім і, найімовірніше, майбутнім етапам розвитку правової системи України. Це пов'язано передусім з тими кризовими явищами, які охопили не лише сферу економіки, але, на жаль, торкнулися правової культури, правотворчості і навіть правосуддя. Така ситуація вимагає від науки адекватної реакції. Насамперед ідеться про формування якісно нової моделі реалізації норм Конституції (конституційних стандартів), організації економічної, політичної, правової та духовної систем суспільства [7, с. 22].

Такі моделі еволюції правової системи України, як і моделі розвитку її основних елементів (складників) чи будь-яких інших явищ правової дійсності, не виникають самі собою поза зв'язком і впливом з боку соціально-економічного, політичного, правового та іншого середовища. Їх виникнення та розвиток зумовлені багатьма *об'єктивними та суб'єктивними чинниками*, передусім юридичною природою, сутністю, змістом, характером відносин правової системи з усіма її елементами, у тому числі й джерелами права. Із цього випливає, що процес конституціоналізації (з огляду на його об'єктивність та необхідність) на практиці не може бути зведений тільки до системи формально-юридичних засобів і методів юридизації суспільних відносин, оскі-

льки заторкує ідеологічні, інформаційні та інші сфери юридичної дійсності. Зокрема, як зауважено в літературі, конституціоналізація законодавства передбачає: формування конституційної правосвідомості; проведення виваженої державної людиноцентристської політики; закріплення та реалізацію в окремих нормах різних галузей права конституційних цінностей, ідей та принципів, що сприятиме їх наповненню конституційним змістом; формування ефективної системи державного управління; забезпечення відповідності Конституції практики правореалізації [7, с. 22]. Остання, як відомо, виступає першоосновою побудови правової держави та реалізації прав людини та громадянина в повному обсязі.

Наразі українська держава та її правова система переживають період тривалих реформ, які зумовлені потребою нових підходів до права, законодавства, формування соціально-правової, гуманної за сутністю держави та її інститутів. Реалії сьогодення вимагають якісно нового стану правової системи, оскільки нинішній її стан не сприяє зростанню соціальної захищеності і безпеки громадян держави. У межах правової системи, на жаль, не створено дієвих інструментів та механізмів, які дали б змогу повністю реалізувати права суб'єктів суспільних відносин, що сформовані і мають бути відображені в позитивному праві. Сучасне українське законодавство неупорядковане, не має внутрішньої узгодженості, розвивається безсистемно і хаотично, відсутній гармонійний взаємозв'язок між актами різних рівнів. Чинні нормативно-правові акти реально являють собою не стільки гармонійний розвиток правової системи, скільки безладну сукупність норм і актів, які не мають чітких структурно-логічних і функціональних зв'язків між собою та з усією системою законодавства на усіх рівнях (закони та підзаконні акти). Тим часом, відповідні рівні системи права та системи нормативно-правових актів повинні бути логічними, послідовними всередині і між собою для досягнення цілей ефективного правового регулювання. Отже, успішне застосування норм права не може мати місця без якісного правотворчого процесу, який повинен бути однаково чітким як на державному, так і місцевому рівнях.

Тому, власне, розвиток елементів правової системи має відповідати системі конституційних цінностей і конституційній логіці правового регулювання. Як свідчить практика Конституційного Суду України, у його діяльності положення Конституції України розвиваються постійно в ході тлумачення (перманентний характер Основ-

ного закону). Відповідно, конституційні норми мають здійснювати постійний регулятивний вплив на всі компоненти правової системи. Їх конституціоналізацію можна назвати одним з виявів безпосередньої дії Конституції, спрямованої на гармонізацію суспільних відносин і реалізацію принципу верховенства права. Цей процес включає в себе перегляд чинного законодавства, скасування застарілих нормативних актів, створення нових законів, вдосконалення законодавчої техніки та законодавчого процесу.

Однак конституціоналізація – це не тільки докорінні перетворення чинного законодавства. За своїм характером, масштабністю вона покликана забезпечити прогрес усієї правової системи. Ось чому, спираючись на положення Конституції, її норми, вимоги, усі державні органи, громадські організації, громадяни мають долучитися до роботи, спрямованої на реалізацію відповідного процесу. Зазначимо, що правова система України зорієнтована не на повну урегульованість усіх відносин у суспільстві, що ставатиме неможливим унаслідок її безперервного розвитку, а передбачає найбільш оптимальну для демократичної правової держави процедуру усунення недоліків у праві, шляхом удосконалення законодавчого регулювання в цілому.

З цих позицій основними напрямками правової реформи, зміст яких має бути відомий до початку процесів реформування, на нашу думку, є: удосконалення концепції розвитку правової системи, закріплення системи нових правових принципів, реформа системи права, переорієнтація правосвідомості, удосконалення механізмів формування і реалізації права. Найважливішим моментом, що виражає реальний стан власне правової системи, є кардинальна зміна бачення права, характеру його взаємозв'язку з державою, ролі та місця права в суспільстві, перспектив його розвитку. І саме на цих рівнях правової системи конституціоналізація може бути класифікована, а її результати встановлені та визначені з метою опосередкування суспільних відносин, становлення конституційного правопорядку [1, с. 6-8] та підвищення авторитету права в житті суспільства на сучасному етапі розвитку.

З огляду на це, конституціоналізацію системи законодавства можна класифікувати на кілька видів: 1) залежно від ступеня реалізації конституційних положень, закріплених у законодавстві: формальна та реальна; 2) залежно від суб'єктів, що здійснюють конституціоналізацію: конституціоналізаційна діяльність парламенту, уряду, глави держави, конституційного суду;

3) залежно від форми правових актів, у яких закріплюються та розвиваються конституційні положення: закони та підзаконні акти (укази, постанови тощо), рішення; 4) залежно від поділу права на публічне і приватне: конституціоналізація норм публічного права та конституціоналізація норм приватного права; 5) залежно від дії норм права в просторі та, відповідно, їх належності до національного чи міжнародного права: конституціоналізація норм національного законодавства та конституціоналізація норм міжнародного права та права Європейського Союзу [7, с. 24-25]; 6) за методологічним критерієм: можлива (допустима), яка зумовлена потребою в конституційному впорядкуванні не врегульованих правом суспільних відносин, а також необхідності переходу до іншої моделі конституційно-правового регулювання тих чи інших суспільних відносин і актуально необхідна (аутентична), яка має виправний, або коректувальний характер [4, с. 109-110; 5, с. 92]; 7) залежно від змісту прийнятих конституційним судом рішень: позитивна та негативна; 8) залежно від форми правового акта, що конституціоналізується: законна і підзаконна [7, с. 25].

Висновок. Отже, розглянені в цій статті особливості розвитку вітчизняного законодавства з погляду відповідності його Конституції та зумовлюють важливу роль цього напряму дослідження. Незалежно від того, як цю загальнотеоретичну концепцію називати, її проблематика поступово складається в деяке коло ідей, які вже нині мають практичне значення, яке важко переоцінити, тим паче, що вона постійно зростатиме з ускладненням правового розвитку держави. З огляду на сказане, *концепція конституціоналізації вітчизняного законодавства універсальна* в тому розумінні, що охоплює як усі теоретико-правові, так і всі конституційно-правові питання розвитку правової системи в сучасний період. Із цієї причини вона має велике теоретичне, методологічне та практичне значення. Сформульовані теоретичні узагальнення слугуватимуть основою для розвитку не тільки системного підходу до вивчення правової дійсності сучасного періоду, а й, у підсумку, для створення нової наукової картини всієї правової сфери.

Список літератури

1. Бондарь Н. С. Конституционализация социально-экономического развития российской государственности (в контексте решений Кон-

ституционного Суда РФ) / Н. С. Бондарь. – М.: Викор-Медиа, 2006. – 224 с.

2. Добродумов П. О. Питання конституціоналізації суспільних відносин / П. О. Добродумов // Право та сучасне суспільство: реалії співвідношення : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 30 березня 2012 р.) : у 4 ч. – Запоріжжя : Істина, 2012. – Ч. 1. – С. 60-62.

3. Козлова Е. И., Кутафин О. Е. Конституционное право России : учебник / Е. И. Козлова, О. Е. Кутафин. – 3-е изд. – М., 2007. – 543 с.

4. Крусс В. И. Понятие, актуальность и формы конституционализации права / В. И. Крусс // Вестн. Твер. гос. ун-та. – 2012. - № 19. – С. 108-116.

5. Крусс В.И. Актуальность конституционализации и задачи современной философии права (перечитывая Г.Ф. Шершеневича) // Юридический позитивизм и конкуренция теорий права: история и современность (к 100-летию со дня смерти Г.Ф. Шершеневича): материалы VI еже-

годной Международной научно-практической конференции. Иваново, 5-8 октября 2012 г.: в 3 ч. - Иваново: Иван. гос. ун-т, 2012, Ч. 1. - С. 90-108.

6. Пархоменко Н.Н. Основы конституционализации отраслевого законодательства Украины на современном этапе // Конституция, конституционализм, конституционализация правовых систем: соотношение понятий и трендов / сб. материалов по итогам научно-практ. конф., посвященной 20-летию Конституции РФ, Тверь, 17-18 мая 2013 года / под общей редакцией профессора В.И. Крусса. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2013. - С. 315-321.

7. Теорія і практика конституціоналізації національних систем права та законодавства: український досвід : аналітична доповідь / відпов. ред. Н. М. Пархоменко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 128 с.

Стаття надійшла до редколегії 20 лютого 2014 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії В.М. Шаповалом.

T.S. Podorozhnaya

Concept constitutionalization domestic legislation: the problem

Summary

The article gives the devoted to the author's vision problems constitutionalization domestic legislation and raising the question of its versatility for both theoretical and legal and constitutional and legal science. The important role of the Constitution in the construction of the legal system. Accented that constitutionalization – is not only a radical transformation of the current legislation. By its nature, the scale is intended to ensure the progress of the entire legal system.

Key words: Constitution, constitutional norms, constitutional principles, constitutionalization, the legal system, the rule of law, legislation.

T.C. Подорожная

Концепция конституционализации отечественного законодательства: поставка проблемы

Аннотация

Статья посвящена авторскому видению проблемы конституционализации отечественного законодательства и постановке вопроса о ее универсальности как для теоретико-правовой, так и конституционно-правовой науки. Отмечена важная роль Конституции Украины в построении правовой системы. Акцентируется, что конституционализация – это не только коренные преобразования действующего законодательства. По своему характеру, масштабности она призвана обеспечить прогресс всей правовой системы.

Ключевые слова: Конституция, конституционные нормы, конституционные принципы, конституционализация, правовая система, верховенство права, законодательство.